

Landgilde i Thy og Han Herred

i 14, 15 og 1600-Tallet

Ved Kommuelærer P. RØNN CHRISTENSEN.

1 Gaard i Hørdum giver: 6 Tdr. Byg, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Snese Aal, 1 Fødenød, 1 Skovsvin og 6 Heste Gæsteri (Jordebog over Irup Gods i Skøde fra Kronen ⁷/₇ 1556).

1 Gaard i Gøttrup giver: 2 Skilling Leding, 4 Tdr. Byg, 2 Pd. (18 Pd.= 1 Td. = ca. 127 kg) Smør, Trediedelen af 1 Ko, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas med 3 Skæpper Havre, 2 Høns, 1 Skovsvin og 6 Heste Gæsteri (Aalborghus Lens Jordebog 1604).

Afgifter som disse kendes af enhver, der har beskæftiget sig med en Egn eller blot en enkelt Gaards Historie i 15 og 1600-Tallet. Og det Spørgsmaal rejser sig meget let: Hvorledes er denne Række af forskellige Afgifter fremkommet? Er det sket ganske tilfældigt, eller kan en regelmæssig Udvikling spores?

Forsøg paa at fravryste den gamle Landgilde Oplysninger af Interesse giver ringe Resultater, saa længe de kun omfatter enkelte Gaarde; i Reglen er der intet andet at gøre end at meddele de nøgne Kendsgerninger uden Kommentar af nogen Art. Selv om det skulde træffe sig saa heldigt, at de omhandlede Gaarde netop hører til dem, der nævnes i et af Thylands faa middelalderlige Dokumenter, naar man dog ikke videre, for den ældste Opgivelse af Landgilden ses da at være: Nogle Tdr. Korn "i Skyld" og desuden "Smaaskat" eller "Beder", som "plejer at gange af forskrevne Gods". Her skal nu forsøges, om et bedre Resultat kan naas gennem en Undersøgelse af den samlede Mængde af gamle Landgildeydelse i Thy og Han Herred.

Kronens Bønder og Selve jerne.

Han Herred.

Om Kronens Bønder og Selvejerne i Han Herred faas helt god Underretning gennem Aalborghus Lens Jordebøger, hvoraf den ældste er fra 1561.

Af Gaardene, som opføres i Lensjordebøgerne, kan uden Vanskelighed udskilles en Hovedtype - jfr. ovennævnte Gaard i Gøttrup - der omfatter det store Flertal af samtlige Gaarde. Deres Ydelser til Aalborghus bestaar bl.a. for hver Gaard af 1-4 Skilling i "Leding" (d. v. s. Rest af en gammel Skat, der oprindeligt havde afløst Ledingspligten) og desuden 2 Pd. Smør, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas med 3 Skæpper Havre, 2 Høns samt i Reglen $\frac{1}{2}$ Fedesvin eller $\frac{1}{3}$ Ko.

Sammenlægges disse Smaaafgifter, forsvinder Uregelmæssigheden. Det viser sig, at der i 1561 i Hannæs (der dengang omfattede Sognene Klim, Torup og Vust foruden de fem Sogne, som nu regnes til Hannæs) i alt var 41 ledingsyndende Bønder, som tilsammen gav: 6 Fedesvin, 9 Køer, 4 Tdr. Smør (nøjagtigt $4\frac{1}{3}$ Tdr.), 30 Faar, 30 Lam, 30 Gæs og 60 Høns, medens der af 41-42 ledingsyndende Bønder i det egentlige Han Herred aarligt

præsteredes 8 Fedesvin, 6 Køer, 4 Tdr. Smør (nøjagtigt $4\frac{1}{2}$ Tdr.), 38 Faar, 38 Lam, 38 Gæs og 76 Høns.

Der synes saaledes her at være Tale om to parallelle Læg af "Skattebønder" svarende til, hvad der ogsaa træffes andetsteds i Landet¹), og det vil da være nærliggende at undersøge, om Ligheden mellem disse Bønders samlede Afgifter kan have været endnu mere omfattende.

Ledingen var baade i Han Herred og Hannæs tilsammen omkring 100 Skilling, tilsyneladende noget uregelmæssigt fordelt. Det er ikke altid de Gaarde, som har den største Skyld (Kornskyld), der giver 3 eller 4 Skilling Leding - ofte giver en stor Gaard kun 1 Skilling Leding. Men sammenlægges Ledingspengene fra de ledingsyndende Gaarde i eet eller to Sogne, faas som Regel 9, 18 eller 27 Skilling, og dette kunde underbygge en Formodning om, at Ledingen oprindeligt har været beregnet i Grotmønt; 1 Skilling Grot omregnedes nemlig til 9 Skilling "lybsk" og "danske". Formodningen bliver til Vished, naar det ses, at Gøttrup Kirke endnu 1561 staar for 1 Skilling Grot (af "Ledingsjord", der er skænket Kirken), medens Kollerup Kirke tilsvarende yder $\frac{1}{2}$ Lødigmark (1 Lødigmark à 5 Skilling Grot à 12 Groter). Omregnes herefter Ledingspengene til Skilling Grot, faas for Han Herred saavel som for Hannæs 10 eller 11 Skilling, vel oprindeligt 2 Lødigmark.

En Del af de ledingsyndende Bønder - 8 i Han Herred og 14 i Hannæs - gav ikke Kornskyld til Aalborghus, men i Stedet "Bondeskyld" til Ejeren af denne. Det drejer sig her om den sidste Rest af Selveje, som ikke havde videre praktisk Betydning, bl.a. fordi Bondeskylden i Almindelighed ikke ejedes af Beboeren af Gaarden, men af et eller flere Medlemmer af den oprindelige Selvejerfamilie. "Selvejer"gaardene gav til Aalborghus en Afgift paa 9 "Vendelbo Skæpper" ($\frac{3}{4}$ Td.) Byg; denne Afgift var de andre ledingsyndende Bønder fri for, men Sandsynligheden taler for, at disse, før Selvejet efter Grevefejden blev forbudt, har ydet en tilsvarende Afgift.

Summa Summarum: De brogede Afgifter af 82-84 ledingsyndende Bøndergaardene i Han Herred og Hannæs hidrører fra, at disse Gaarde har været delt i to Læg, der hver for sig ydede en samlet Afgift til Kronen paa omkring:

2 Lødigmark Leding, 30 Tdr. Korn, 4 Tdr. Smør, 8 Fedesvin, 8 Køer, 40 Faar, 40 Lam, 40 Gæs og 80 Høns.

Men hvornaar og under hvilke Omstændigheder er disse Skattelæg, som her er rekonstruerede, blevet oprettede?

Ja, den Omstændighed, at *Regelmæssigheden* som foran vist er forholdsvis let at spore, gør det til en betænkelig Sag at søge Oprindelsen meget langt tilbage i Tiden. Paa den anden Side kan Skattelægene, naar de

¹ Fortid og Nutid XIV 99 ff.

paaligner Grotmønt, ikke godt være *yngre* end Begyndelsen af 1400-Tallet. Opmærksomheden vender sig da mod Slutningen af 1300-Tallet.

Det er saa heldigt, at der foreligger nogle historiske Oplysninger om Kronens Gods i Han Herred ved denne Tid.

Paa Kongens Retterting i Aarhus maa Erik Nielsen Gyldenstjerne - formodentlig allerede dengang Ejer af Herregaarden Aagaard - d. 9. Maj 1355 udstede et Brev om, at han "med velberaad Hu og god Vilje villigt afhænder, afstaar og tilskøder til evindeligt Eje" til Valdemar Atterdag alt det Gods, som han ved Køb, ved Skøde, ved Pant, ved Deling eller ved Mageskifte enten skriftligt eller paa en hvilken som helst anden Maade har erhvervet af Bønderne i Han Herred og Hannæs, efter at han fik Herredet i Len. "Men det øvrige Bondegods, som jeg samtidig har faaet af Bønderne, for hvilket jeg ikke har givet. Vederlag", forpligter han sig til paa Han Herreds Ting at tilbageskøde Ejermændene.

Her forsøger altsaa den snilde Kong Valdemar at genoprette Kronens økonomiske Magtstilling over for en adelig Stormand, der aabenbart har misbrugt sin Myndighed som Lensmand i de retsløse Tider under eller lige efter Rigets Opløsning. Men om de praktiske Resultater heraf tier Kilderne fuldstændigt, og det er ikke forsvarligt uden videre at sætte Skattelægene i Forbindelse med dette Brev.

Fra Valdemar Atterdags sidste, urolige Regeringsaar er bevaret et andet Brev, som bør nævnes i denne Forbindelse. Ridder Niels Eriksen Gyldenstjerne (Søn af ovennævnte Erik Nielsen) til Aagaard lover d. 9. Marts 1373 Kongen inden et Aar at aflevere *Aggersborg* med alle Huse og Forskanskninger istandsat og *Ladegaarden* genopbygget, alt i samme Stand som før det blev afbrændt i "sidste Oprør og Fejde". Men saavidt det kan skønnes, blev den gamle Kongsgaard aldrig genopbygget; den nævnes nemlig ikke senere som Borg eller Fæste, og 1408 holdes Kongens Retterting paa Aagaard, ikke paa Aggersborg.

Kong Valdemars Arbejde med at stabilisere Kongemagtens økonomiske Grundlag, de "frie" Bønder, Selvejerbønderne, Kronens Skattebønder eller hvad man nu foretrækker at kalde dem, blev fortsat af hans kloge Datter, herom haves mange Vidnesbyrd. Men naar Dronning Margrethe i 1408 i Han Herred og Thy tog sig af Gods som Amtoft og Smerup (se senere), tør man maaske gaa ud fra, at Forholdene for det centrale Krongods paa dette Tidspunkt var ordnet tilfredsstillende.

Det ses saaledes, at ogsaa de historiske Oplysninger gør det sandsynligt, at en Nyordning af Kronens Skattebønder i Han Herred er gennemført omkring Slutningen af 1300-Tallet, selv om noget nøjagtigt Tidspunkt for denne Ordnings Gennemførelse ikke kan gives. Derimod maa der paa det kraftigste advares imod at søge direkte Forbindelse mellem Krongodset i Lensjordebøger fra 1500-Tallet og Opgivelserne i "Kong Valdemars Jordebog" fra 1231.

I Han Herred og Hannæs fandtes foruden ovennævnte 82-84 Skattebønder en Del Fæstebønder (1561 ialt 26-28) under Kronen; de ydede foruden Kornskylden tilsammen

ca. 2 Tdr. Smør fordelt med 1½ Pd. til hver. Alle Gaarde under Kronen – baade Skattebønder og Fæstegods - var i Han Herred og Hannæs almindeligvis ansat til 2, 4, 6 eller 8 "Heste Gæsteri" (se senere). Almindeligt var desuden 1 "Skovsvin" (dvs.: magert Svin).

Thyland.

Oplysninger om Thylands Krongods og Selvejere er at finde i Ørum Lens Jordebøger; den ældste er fra 1580 og viser i Hovedtrækkene lignende Forhold som dem, vi nu har undersøgt i Han Herred; men paa nogle Omraader er der dog væsentlig Forskel.

Fra 1540 og 1574 er endvidere bevaret to Opgivelser af den samlede aarlige Indtægt af Ørum Len²); de stemmer nogenlunde overens undtagen paa eet Punkt, Kornskylden, der i Tiden 1540-1574 er forhøjet med 7-800 Tdr. Heri er for saa vidt intet overraskende - Selvejerne i Thylands fire Herreder har aabenbart ligesom Selvejerne i Han Herred forbrudt deres Bondeskyld efter Grevefejden -, men vender vi os dernæst til den ældste Lensjordebog, viser det sig, at vi ikke her som i Han Herred kan bruge *Ledingspengene* som Kendetegn for Selvejerne, Kronens gamle Skattebønder. Der findes i hvert Herred i Thy kun 4-8 Bønder, som giver Ledingspenge, men de giver til Gengæld Beløb, som er fra fire til sejsten *Gange* højere end de tilsvarende Beløb i Han Herred, saa den *samlede* Ledingsafgift af hvert Herred bliver nogenlunde af samme Størrelse som i Han Herred og Hannæs. De Bønder, som betaler Leding, er fri for de sædvanlige Smaaafgifter, "Smaaskatten".

Der kan ikke findes nogen anden Forklaring herpaa end den, at Ledingspengene inden for det enkelte Skattelæg (Herred) ikke er fordelt med nogle faa Skilling pr. Gaard, men derimod er lagt paa nogle enkelte Gaarde, der saa til Gengæld er blevet fritagne for øvrige Smaaafgifter; men dette vil altsaa sige, *at det kun er et Faatal af Thylands gamle Selvejere, der betaler Leding.*

En anden Forskel er, at der i Thy efter Grevefejden kun var et forsvindende lille Antal Selvejere tilbage. Medens der i Han Herred og Hannæs var i alt 22 Selvejergaarde med Bondeskyld i 15 og 1600-Tallet, var der i hele Thy næppe 4-5 Bønder, som gav Bondeskyld. (En af disse Gaarde, Helleris paa Thyholm, der gav Bondeskyld, men ikke Leding, er omtalt i Aarb. 1938, 95 ff.).

Skattebøndernes Afgifter i Thy varierer saa meget fra Herred til Herred, at det vist er tvivlsomt, om de samlede Afgifter af Herrederne nogensinde har været helt ens.

Paa Thyholm fandtes 13 Gde. og i det øvrige *Revs Herred* ligeledes 13 Gde., der gav Leding *eller* "Smaaskat" (og med en enkelt Undtagelse ogsaa Skyld) til Ørum. Ud over disse 26 Gaarde, der altsaa formentlig var Rester af et Skattelæg af Selvejere eller frie Bønder, var der i Herredet fire Gaarde - 1 Gd. i Tvolm og 3 Gde. i Bodum Sogn -, som maa anses for at have været egentligt Fæstegods til Kronen. Nogle spredte mindre Ejendomme, "Bol", gav ingen "Smaaskat"; de er muligvis udskilt fra de oprindelige Selvejergaarde.

² Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede.

Skattebøndernes samlede Afgift var foruden Kornskyld, samt Skovsvin og Hestegæsteri som i Han Herred, følgende:

12 Skilling Grot (2-3 Lødigmark) Leding, 14 Faar, 14 Gæs, 20 Høns, 2 Fødenød, 5 Tdr. saltet Aal og 17 Tdr. Malt, der ifølge Lensjordebogen gaves af Bønderne som Afløsning for Pligten til at køre Lyng, Tørv og Møg for Ørum.

Det er paafaldende, at der med Undtagelse af ½Td. Smør af Gaarden Helieris - vistnok i Stedet for "Smaaskat" - overhovedet ikke gaves Smør af dette Skattelæg.

I *Hassing* Herred var der en hel Del Gods spredt i Herredet, som kun gav Kornskyld og Skovsvin, i alt 43-45 Gaarde og Bol, hvoraf Hovedmassen formodentlig har været Fæstegods under Ørum ogsaa før denne Borg kom til Kronen (se senere). Kronens Skattebønder var derimod i det store og hele beliggende i Skyum Sogn, hvor der var et gammelt kongeligt Birk, parallelt med det lille Aggersborg Birk i Tilknytning til den gamle Kongsgaard Aggersborg i Han Herred. Ligesom der i Aggersborg var en enkelt stor Gaard ("Kongensgaard"), som ikke gav "Smaaskat" eller "Bondeskat", var der ogsaa i Skyum een stor Gaard, "Knakkegaard", der kun gav Kornskyld. Denne Gaard er maaske sidste Rest af en oprindelig kgl. Hovedgaard, som har ligget her, før Ørum omkr. 1367 blev Centrum for Administrationen af Kronens Gods i Thy.

De 25-26 Skattebønders Afgifter var temmelig uregelmæssigt fordelt, men udgjorde tilsammen: *13 Skilling Grot, 1 Td. Smør, 19 Faar, 19 Gæs, 38 Høns, 12 Fødenød, 3 Foler at føde og 60 Snese Stangaal.* Gæsteri og Skovsvin som sædvanlig.

Hundborg Herreds Skattebønder var grupperede i en stor Cirkel uden om den ældgamle Kongsgaard Sjørrind, hvis Historie desværre aldrig er rigtigt undersøgt³). Som en Rest af fordums Storhed nævnes endnu i Ørum Lens Jordebog 1580 og senere "Ladegaard" en stor Gaard, der som Kongensgaard" i Aggersborg og "Knakkegaard" i Skyum ikke ydede "Smaaskat" af nogen Art.

Der var i Herredet 26-30 Skattebønder med en samlet Afgift af *9 Skilling Grot, 3-4 Tdr. Smør, 26 Faar, 28 Gæs, 56 Høns, 12 Fødenød, 3 Foler at føde, 60 Snese Stangaal og 34 Tdr. Malt,* der var Afløsning for Pligt til Arbejde (smlg. Revs Herred). Da ogsaa nogle af Kronens Fæstebønder, hvoraf der var 16-20 i dette Herred, synes at have givet Smør, "skat", er det vanskeligt at fastslaa det helt nøjagtige Antal Skattebønder, der er bevaret i Lensjordebøgerne. Gæsteri og Skovsvin som i de andre Herreder.

I *Hillerslev* Herred fandtes en forholdsvis stor Mængde almindelige Fæstegaarde under Kronen, ialt omkr. 30 Gaarde, hvoraf flere ret store, men derimod var der 1580 og senere kun ret faa Afgifter, som kan sammenstilles med Skattebøndernes Afgifter i Thylands øvrige tre Herreder. I Hillerslev Sogn var der 27 Bønder under Ørum Len, som foruden Kornskyld, Hestegæsteri og Skovsvin præsterede: *1 Td. Smør, 15 Faar, 15 Gæs og en Fole at føde.* Andetsteds i Herredet var der 4 Gde., som tilsammen gav *7-8 Skilling Grot* i Ledingspenge. I Matriklen fra 1662 nævnes yderligere 1 Gd. i V.-Vanned

og 1 Gd. i Hillerslev, som tilsammen giver ca. 2 Skill. Grot "i Leding". Disse Gaarde er formentlig før 1580 solgt fra Kronen. Desuden var Fæstebønderne i Sennels Sogn paalignet 1 Td. Smør.

En nøjere Undersøgelse af Kongsgaarden Hillerslevs Historie vil maaske kunne godtgøre, om disse Afgifter er Rester af et oprindeligt Læg af Skattebønder som i de tre andre Herreder, eller om Hillerslev Herred har indtaget en Særstilling. (Endnu 1423 nævnes en kgl. Hovedsmand paa Hillerslev).

Ogsaa fra Thy er der bevaret Dokumenter, som fortæller om Valdemar Atterdags Forsøg paa at genoprette Kronens økonomiske Magt⁴). Gennem et Brev fra 1367⁵) erfarer vi saaledes, at Adelsmanden Esger Jenssøn har "opladet og skødet" Kongen Gods i "Bothum og Øwby", og det tilføjes, at han har gjort det "frivillig og utvunget, ikke fængslet eller tynget af Jernlænker"; at en slig Tilføjelse var paakrævet, giver os en Antydning af, at Metoderne, der anvendtes for at opnaa det gode Formaal, Rigets Genoprettelse, undertiden kunde være haardhændede.

Af gennemgribende Betydning var den Handel, som Valdemar Atterdag afsluttede i 1367⁶), hvorved Ridderen Bo Høg sammen med sin Frue overdrog Kronen Hovedgaarden *Ørum* med alle deres Fæstebønder i *Hassing* Herred (se tidligere) og desuden 15 Gde. i *Hundborg* Herred (som vist af Sv. *Aakjær* i Kommentaren til "Kong Valdemars Jordebog" beror det uden Tvivl paa en Misforstaaelse, naar det tidligere er blevet antaget, at Ørum har været i Kronens Eje før 1367). Nu blev den stærkt befæstede Borg⁷) Ørum Hovedsædet for Kronens Godsadministration i Thy; tidligere har antagelig hvert Herred udgjort en Enhed for sig i Administrationen, det er jo oven for paavist, at Skattebønderne i hvert Fald i de tre Herreder synes samlede om gamle Herreds-Kongsgaarde.

Paa Grundlag af de foreliggende Oplysninger tør vi da formode, at der saavel i Han Herred som i Thy sandsynligvis i Slutningen af 1300-Tallet har fundet en Rekonstruktion Sted, hvorved de Rester, som efter Rigets Opløsning var tilbage af de frie Bønder, Kronens Skattebønder, er lagt i nye Skattelæg, der i Thy samlede sig om en ny kongelig Hovedgaard, Ørum.

Adeligt og gejstligt Gods.

Selv en meget overfladisk Undersøgelse af Landgilden af adeligt og gejstligt Fæstegods viser, at denne i Almindelighed er afhængig af, hvilken middelalderlig *Hovedgaard* Godset oprindelig har været tilknyttet, og det vil derfor være rimeligt at opdele den videre Undersøgelse i Afsnit efter de gamle Hovedgaarde.

Hovedgaarde i Ø. Han Herred.

Om Landgilden til flere af de gamle Hovedgaarde i Ø. Han Herred - saaledes Økloster - findes der ret gode Oplysninger, men da Bøndergodset til disse med Undtagelse af ganske enkelte Fæstegaarde var samlet inden for Herredets Grænser, altsaa i det nuværende

³ Om Sjørrind Volde se P. L. Hald i Aarb. 1921, 287 ff.

⁴ Se Repert. ¹¹/₇ 1355, ¹/₄ 1373 og Ældste danske Arkivegstr. I 8, 89, 104.

⁵ Repert. ²²/₅ 1367.

⁶ Repert. ²⁶/₅ 1367.

⁷ jfr. Repert. ¹⁰/₄ 1373.

Hjørring Amt, vil en nærmere Omtale formentlig ikke være paa sin Plads i Aarbogen for Thisted Amt. Iøvrigt viser Landgilden her ingen væsentlig Forskel fra Landgilden ved de Godssamlinger, som nedenfor omtales.

Aagaard.

Omkring Hovedgaarden Aagaard i Kettrup Sogn, V. Han Herred, havde Gyldenstjerne-Slægten samlet et særdeles omfattende Godskompleks bestaaende af 160-180 Bøndergaarde⁸) med en Landgilde, som tydeligt nok havde sit Forbillede i de frie Bønders ovenfor omtalte Afgifter til Kronen. Foruden Kornskylden, som var Grundstammen i Fæstebøndernes Afgifter til de adelige Godsherrer, ydedes en Række mindre Afgifter svarende til "Bondeskatter". Det var aabenbart Godsherren, som var skattefri, ikke Fæstebonden.

I den ældste Jordebog over Aagaard Gods fra omkr. Aar 1500⁹) findes et fast og stærkt udbygget System af Landgildeydelse.

Kornskylden bestod ofte af Enheder paa 1, 2 eller flere *Læster* Korn (formentlig gamle Godskerner) af en Landsby eller Del af Landsby; nogle Steder, vist især i Bebyggelser af nyere Oprindelse, ydedes *Smørskyld*, men desuden ydedes saa godt som overalt mindre *Smør*afgifter, der i hvert Fald flere Steder ses at være lignet paa Aagaards Part i Byen (eller Sognet) i *hele* Tønder.

48 Gaarde ydede hver *1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Høns*, og ca. 20 Gaarde paa Hannæs i Stedet herfor $\frac{1}{2}$ Pd. *Smør* ekstra. Almindelig var *1 Svin* (Skovsvin) og 1 (eller 2) "*Øg paa Gaarden*", dog saaledes at Gaarde, som gav *Smør* i Skyld, i Stedet for *Øgene* havde 3 (eller 6) "*Køer paa Gaarden*". 18 Gaarde i Hovedgaardens Nærhed - i Kettrup, Gøttrup og Aggersborg Sogne - leverede tilsammen 3 *Køer*, hver Gaard $\frac{1}{6}$ af 1 Ko.

Fæstebønderne havde ogsaa *Gæsteriforpligtelse* over for de adelige eller gejstlige Jorddrotter. I Aagaards ældste Jordebog nævnes dog *Gæsteriet* kun ved Gods, hvor Kornskylden var henlagt til en Kirke; her anføres der: "Gæsteri til Gaarden", men naturligvis har ogsaa de andre Gaarde haft Pligt til gennem "Gæsteri" at bidrage til Aagaard-Svendenes og deres Hestes Underhold. En Antydning af, hvordan *Gæsteriet* har været ordnet, faas gennem følgende Tilføjelse til en Vandmølles Landgilde: "Item tuende gestebud att holde uden heste om someren oc it om vinteren". I senere Jordebøger er *Gæsteriet* takseret i "Heste Gæsteri" - 1 Hest for hver Tønde Korn i Skyld - men det blev efterhaanden afløst, dels af Havre, dels af Penge.

Det er ikke almindeligt, at *Arbejde* til Hovedgaarden anføres i de ældste Jordebøger og Skøder. Det har formentlig været en Selvfølge, at Fæstebønderne forrettede det Arbejde, som var nødvendigt for Driften af det forholdsvis ringe Jordtilliggende, der laa til en middelalderlig Hovedgaard. Naar der alligevel ved 71 Gaarde, d. v. s. henved Halvdelen af Aagaards Fæstegaarde, i den ældste Jordebog staar "Dagsgerning", har dette maaske sin Aarsag i, at Aagaards store Godstilliggende har nødvendiggjort en vis Turnus i Bøndernes Arbejdspligt, maaske saaledes at en Fæstebonde *hvert andet Aar* var pligtig at arbejde paa

Hovedgaardens Marker. Laa Arbejdspligten fast, forekommer det paafældende, at f. Eks. Gaarde i Kettrup, umiddelbart ved Siden af Hovedgaarden, *ikke* ydede Dagsgerning.

Amtoft.

Ud over Aagaard, hvis Godstilliggende til Gengæld var forholdsvis stort, rummede V. Han Herred ikke mange Hovedgaarde i Middelalderen, egentlig kun Vesløgsgaard; men det gamle Gods til denne Hovedgaard var vistnok opløst allerede i 1500-Tallet. Dog fandtes der paa Hannæs to mindre Godskomplekser, som gennem flere Hundrede Aar blev holdt samlede, nemlig Viborgbispens Gods og Amtoft Gods. Amtoft Gaard og Gods er nævnt i et Brev fra 1408¹⁰), hvori to adelige Brødre, Palle og Jakob Kirt, oplader Godset til Dronning Margrethe. I Brevet nævnes kun Kornskylden, som iøvrigt ikke helt er i Overensstemmelse med Opgivelserne i den ældste Jordbog, der stammer fra 1606, da Amtoft Len lagdes under Hald¹¹)

1606 omfattede Godset 12-13 Gaarde i Arup, Vesløs, Øsløs og Tømmerby Sogne, og der ydedes af hver Gaard foruden *Kornskyld* en mindre Afgift i *Smør* (tilsammen 1 Td. af hele Godset), samt *1 Lam, 2 Gæs, og 1 Skovsvin*. *Gæsteriet* var afløst af 1 Td. Havre for hver Td. Byg i Kornskyld.

Viborg Stifts Gods paa Hannæs.

Det er ret ejendommeligt, at Viborgbispens i Middelalderen havde et lille Godskompleks paa Hannæs, der dengang som senere laa i Aalborg (Børglum) Bispedømme. Muligvis har det oprindeligt været en Arvepart fra en adelig Hovedgaard (Vesløgsgaard?), som er blevet skænket til Viborg Bispedømme. "Bisgaard" i Øsløs dannede som en Slags Hovedgaard for Godset, der omfattede 6-7 almindelige Fæstegaarde i Øsløs og Tømmerby og var tillagt 18-19 spredte Gaarde og Bol, som gav deres Kornskyld til Kirken.

Landgilden bestod af *Kornskyld, Smør* (tilsammen .maaske oprindeligt 1 Tønde), *Skovsvin og Gæsteri*, der 1604 erlagdes dels i Havre, dels i Penge¹²).

Vig.

I Hillerslev Herred, Ø. og Vester Vandet Sogne, fandtes en lille Godssamling med Gaarden Vig som Hovedgaard, der 1406 overdroges Dronning Margrethe og senere i Middelalderen udgjorde et særligt lille Len¹³). Af Jordebøger fra ca. 1521 og 1597¹⁴) ses det, at Godset omfattede 8-9 Gaarde, og at Landgilden var: *Kornskyld* (uforandret 1521-97), *Smør* ($\frac{1}{2}$ Td. af hele Godset), *Skovsvin* (1521: "Eller 1 Faar") og *Gæsteri*, der 1521 betaltes i Penge, men 1597 og senere med 1 Td. Havre pr. Td. Korn i Skyld.

⁸ Se Aarb. 1935, 97 f.

⁹ Trykt i A. Thiset: Fru Eline Gøyes Jordebog.

¹⁰ Repert. $\frac{20}{2}$ 1405.

¹¹ Hald Lens Job. 1606-1607.

¹² Aalborghus Lens Job. 1604-05.

¹³ Se Aarb. 1920, 183 f.

¹⁴ Ny d. Mag. VI, 302 og Ørum Lens Job.

Thistedgaard.

Til Thistedgaard eller Thisted Bispegaard¹⁵), der som bekendt i Middelalderen var i Børglumbispenses Eje, havde Bispen lagt "Herligheden" af en lang Række Kirkegaarde i Hillerslev og Hundborg Herreder. Disse Gaarde gav *Kornskyld* til Kirker og *Skovsvin og Gæsteri* til Thistedgaard, men desuden hørte fra gammel Tid til denne Gaard 23-26 Gaarde, hvoraf flere store, som vistnok dannede en gammel Godskerne, bl.a. fordi der fandtes flere Enheder paa 1 Læst Byg i Skyld. Godset grupperede sig nærmest omkring *Hillerslev*, omfattede bl.a. $\frac{1}{6}$ af denne By, og er maaske oprindelig en Part af Kronens gamle Gods her, som ved en eller anden Lejlighed er blevet overdraget til Børglum Bispestol.

Landgilden var *Kornskyld*, nogle mindre "Skat"-afgifter eller "Smaaskat" (tilsammen $\frac{1}{2}$ Td. *Smør*, 5 *Gæs* og 10 *Høns*), desuden *Skovsvin og Heste-Gæsteri* (1 Hest Gæsteri for 1 Td. Byg i Skyld)¹⁶).

Irup.

Børglumbispens Hovedsæde i Hassing Herred var Irup i Hørdum Sogn. Hertil var henlagt Herligheden (*Gæsteri* og *Skovsvin*) af 47 Kirkegaarde i Hassing og Revs Herreder samt ikke mindre end 49 Fæstegaarde i Hassing og 14 i Revs Herreder.

Landgilden af dette Fæstegods var i 1556¹⁷) og senere i Almindelighed som af den Gaard i Hørdum, der er nævnt tidligere; i Revs Herred gaves dog ikke 1 *Gaas*, 2 *Høns*, men (i Stedet?) 1 Pd. *Smør*.

Smerup.

Smerupgaard i Hvidbjerg Sogn paa Thyholm og tilhørende Gods skødedes 1408¹⁸) til Dronning Margrethe, og siden udgjorde det et lille selvstændigt Len, som 1599 blev lagt under Ørum. Fra Overdragelsen i 1599 stammer den ældste Jordebog¹⁹), der viser, at Godset foruden Smerupgaard, som gav 24 Tdr. - 1 Læst - Byg i Landgilde og intet videre omfattede 1 mindre Gaard, formentlig liggende i Nærheden af Hovedgaarden, Gravgaard, 1 Gd. i Hvidbjærg, 2 Gde. i Sem, 1 Gd. i Flovlev, 1 Gd. i Barslev samt 3-4 Gde. i Odby.

Hver af de tilliggende 10 Gaarde gav foruden *Kornskylden*, som ikke helt stemmer overens med Opgivelserne i Brevet af 1408: 1 *Gaas*, 2 *Høns*, 1 *Svin* og 2 *Snese Aal* (Saaledes ogsaa 1574, se Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, S. 192). *Gæsteriet* var 1599 ansat i Havre, senere ydedes det halvt i Havre, halvt i Penge.

Jegindø.

I en Jordebog fra 1597²⁰) nævnes Landgildeydelseerne fra Jegindø, som havde været et selvstændigt Len. Der var 15 Gaarde med en meget regelmæssig Landgilde, nemlig 2, 4, 8 eller 10 Tdr. Byg i Skyld og 1 *Faar*, 1 *Lam*. 1 *Gaas*, 2 *Høns* og 10 *Mark*²¹) *Smør* i "Smaaskat", desuden 1

Skovsvin og Gæsteri beregnet med 15 Skilling for hver 2 Tdr. Byg i Skyld.

Derudover var der paa Øen 4 Bol à 2 Tdr. Byg og 15 Skilling Gæsteripenge.

Vestervig Kloster.

Der fandtes i Thy i den her omhandlede Periode kun eet virkelig stort Godskompleks, nemlig det som var underlagt Vestervig Kloster. Ifølge den ældste Jordebog (fra 1612-13) omfattede dette Gods foruden Vestervig og Agger Sogn og Birk Størsteparten af Hurup, Heltborg, Ydby, Helligsø, Gettrup og Hvidbjerg Sogne i Revs Herred, desuden op imod hundrede Gaarde og Bol i Hassing Herred, Nørhaa Gaard og Birk i Hundborg Herred og 13 Gaarde i Hillerslev Herred - ialt henved 400 Gaarde i Thy, og hertil kom yderligere en Snes Gaarde i Harsyssel, 6 paa Mors, 2 paa Hannæs og 1 i Salling.

Der er bevaret en Registratur over de Breve "Klosterets Gods og Ejendom anrørendes", som i Aaret 1599 fandtes paa Vestervig Kloster "udi en stor, sort Egekiste²²)", og derved er det muligt at følge, hvorledes denne store Godsrigdom især i 1400-Tallet er skaffet til Veje ved Opkøb af mindre adelige Hovedgaarde og deres Gods, selv om de originale Breve ikke er bevarede. Men en saadan Undersøgelse ligger dog ganske uden for Rammerne af denne Artikel.

I *Landgilden* kan de oprindelige, smaa adelige Hovedgaardes Gods flere Steder paavises, men i det store og hele maa det siges, at Landgilden af tilkøbt Gods er blevet fuldstændig indordnet under Vestervig Klosters karakteristiske Landgilde.

Der ydedes *Korn-* eller *Smørskyld* (undertiden ogsaa *Fisk* i Skyld) og desuden "Smaaskat" bestaaende af 1 Pd. *Smør*, der ofte ses at være paalignet i hele Tønder (à 13 "Hassing" Pd.), 1 *Faar*, 1 *Gaas* og 2 *Høns*, samt 1 "Fødenød" eller 1 "Fødefole" pr. Gaard. Den almindelige Ydelse, 1 *Skovsvin*, var erstattet med $\frac{1}{2}$ Pd. *Flæsk* og 10 Skilling. 2 Alb. "Tømmertræpenge"²³), men disse to Afgifter udrededes kun *hvert andet Aar*, en Ordning, som var fuldstændig enestaaende blandt Fæstegods i Thy. Flere Steder ydedes 1 Pd. Malt, vistnok som Afløsning for Pligt til Arbejde, jfr. Ørum Len S. 226 f.

Gæsteriet af Vestervig Klosters Gods danner et Kapitel for sig. Der findes i Jordebogen egentlig tre forskellige Ordninger: 1. Ved syv meget store Gaarde staar der: Er aaben Kælder for Klosteret; denne Byrde er afløst med en Pengeafgift, 6, 8 eller 10 Daler. 2. I Revs Herred angives 9 Gde. at være "Gæstegaarde", som holder fra 10-20 Heste 1 Nat; i de tre andre Herreder er der 17 "Gæstegaarde", der giver 4, 5 eller 6 Daler til Klosteret. 3. Det store Flertal af Fæstegaarde er ansat til "Heste Gæsteri". Det er noget uensartet paalignet, men dog overvejende saaledes, at 2 Tdr. Korn i Skyld svarer til 1 Hest Gæsteri. Senere blev dette Gæsteri afløst af 1 Td. Havre for hver Hest Gæsteri.

Andre Hovedgaarde i Thy.

Ovennævnte Hovedgaarde havde et Godstilliggende, som omfattede over Halvdelen af samtlige Fæstegaarde i Thy. En stor Del af de ikke omtalte Fæstegaarde har dog

¹⁵ Se P. L. Hald: Af Thisted Købstads Historie, 13 f., og i Aarb. 1913, 63 f.

¹⁶ Job. 1597-98 i Ørum Lens Job.

¹⁷ Kronens Skøder $\frac{7}{7}$ 1556, smlg. hermed Liste fra 1548 i Erslev: Danmarks Len og Lensmænd.

¹⁸ Rept. $\frac{10}{2}$ 1408.

¹⁹ Ørum Lens Job. 1610.

²⁰ Ørum Lens Job.

²¹ 1 Pd. = 24 Mark Smør.

²² Ældste d. Arkivregstr. III, 133-170.

²³ Afgift for Ret til at hente Tømmer i Skovene (eller Vraggods paa Stranden?)

ogsaa i gammel Tid været underlagt lokale Hovedgaarde, men det foreliggende Kildemateriale gør det meget vanskeligt eller i flere Tilfælde fuldstændig umuligt at naa til en sikker Bestemmelse af, *hvilket* Gods, der var tillagt Hovedgaarden paa den Tid, da Landgilden fastsattes. Ved nøje Undersøgelse af bl.a. Præsteindberetningen fra 1568²⁴), Skattemandtal fra 1629 (Det første Skattemandtal, hvori Adelsmændene selv har opgivet deres Tjenere) og den vigtigste Kilde, "Landgildematriklen" fra 1662, kunde der dog nok rekonstrueres flere gamle Godskomplekser, som i Tidens Løb er blevet opløst ved Arvedelinger, Salg eller Mageskifter. Den Slags Undersøgelser vilde imidlertid kræve meget af Aarbogens Plads og er ikke absolut nødvendige her, hvor det gælder om at tilvejebringe et *Overblik* over de gamle Landgildeydelse i Thy og Han Herred.

Matriklen af 1662 bekræfter, hvad de foran anførte Eksempler antyder, at saa godt som alle Hovedgaarde havde *deres* karakteristiske Landgilde. Foruden Kornskyld, Skovsvin og Gæsteri havde f. Eks. *Todbøls* Bønder almindeligvis 1 Fødenød, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Snese Aal, *Lyngholms* Bønder 1 Fødenød, 2 Gæs og Gæsteri dels i Havre, dels i Penge, *Torps* Bønder 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 1 Snes Æg o. s. v. Som Hovedregel kan maaske anføres: Jo ældre og større Gods, desto flere "Beder".

Fæstebønder, som først i 1600-Tallet er blevet underlagt en lokal Hovedgaard, giver i Reglen kun Kornskyld, Skovsvin og Gæsteri; samme Afgifter eller undertiden blot Kornskyld og Gæsteri findes hos Gaarde, som efter alt at dømme *aldrig har været* underlagt en Hovedgaard i Thy, men altid har været "Strøgods".

Oversigt.

I det foregaaende er Landgildeydelse fra 14, 15 og 1600-Tallet overvejende omtalt, som om de i dette Tidsrum dannede faste, uforanderlige Størrelser. Dette er ikke helt rigtigt; der kunde ske Forandringer af forskellig Art. I et Par Tilfælde (se S. 233 og 235), hvor der foreligger Skøder fra Begyndelsen af 1400-Tallet, ses det, at selv Kornskylden kunde forandres, væsentligst dog vist paa Grund af Delinger og Omlægninger af Gaarde og Bol. Men bortset fra en Del Nedsættelser paa Grund af Sandflugtens Hærgen er det faktisk forholdsvis meget faa

Forandringer, der kan paavises i den gamle Naturalielandgilde. "Gæsteriet" danner dog en Undtagelse. Pligten til at underholde Godsherrens Svende og deres Heste, som i de ældste Kilder synes ret ubestemt, er almindeligvis i 1500-Tallet blevet takseret i "Heste Gæsteri", som igen senere er blevet afløst paa forskellig Maade, formentlig eftersom Huller i Godsets Regnskaber og Hovedgaardens Husholdning bedst kunde udfyldes.

En afgørende Forandring i Landgilden i Thy og Han Herred indtraadte først i Slutningen af 1600-Tallet og i Begyndelsen af 1700-Tallet, da de gamle Naturalieafgifter saa godt som overalt omregnedes i Penge, og den samlede Landgilde derefter erlagdes i klingende Mønt. Tidligere havde der nok været Eksempler paa, at enkelte Afgifter kunde afløses af en Pengeafgift, ligesom Fæstegaarde, der fra at have været underlagt en lokal Hovedgaard gik over til at blive "Strøgods", undertiden af praktiske Grunde over til at betale Landgilde helt eller delvist i Penge, men nu sker der altsaa en almindelig Omlægning.

Resultatet af denne Undersøgelse kan sammenfattes saaledes: Saa langt tilbage i Tiden, Kilderne rækker, var i Thy og Han Herred *Kornskylden* den faste Grundstamme i Landgilden. Hertil kom Pligten til at underholde Lensherrens eller Godsejerens Svende og deres Heste - *Gæsteriet* - og Pligt til at udføre det nødvendige *Arbejde* paa Hovedgaarden. "Retten" til at benytte Skovene betaltes med "Skovsvin", medens "Retten" til Fiskeri betaltes med Afgift i Fisk. De frie Bønder synes ved Genrejsningen efter Rigets Opløsning at være lagt i "Skattelæg", som til Kronen skulde præstere forskellige Naturalier, der fordeltes mellem de enkelte Gaarde. Parallelt hermed blev efterhaanden de Gaarde, som tilknyttedes lokale Hovedgaarde, sat til at yde "Smaaskat" eller "Beder".

Maaske kan denne Oversigt bidrage til, at Undersøgelser af Landgilden indgaar i det lokalhistoriske Arbejde, men der advares imod at tillægge ensidige Landgildeundersøgelser overdreven Betydning, først i *Sammenhæng* med andre Undersøgelser (topografiske, personalhistoriske, landbrugshistoriske o. s. v.) faar Landgildestudier under de her fremførte Synspunkter deres egentlige Værdi.

Forfatteren takker Den grevelige Hjelmstjerne-Rosenkrone'ske Stiftelse for økonomisk Støtte til Studier vedrørende det gamle danske Landbrugs Historie.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1945, side 219-240)

²⁴ Trykt i Wulff: Stat. Bidrag til Vendelbo Stifts Hist.